

ства на пошук певних векторів розвитку в історико-культурному досвіді власного народу не завжди досягала бажаної мети. Отож маємо немало випадків, коли невідповідним виявлявся як власне результат, так і – що набагато гірше – дискредитувались пов'язані з ним суспільні очікування.

Зазвичай вказані вище наслідки спостерігались там, де ініціатори певних соціокультурних проектів свідомо керувались кон'юнктурними і головним чином політично забарвленими мотиваціями. Відповідно науково виважені оцінки історико-культурної спадщини підмінювались вельми суб'єктивними трактуваннями, а то й викривленими уявленнями про особливості побутування та функції етнокультури у традиційному суспільстві. Часто-густо такі уявлення доволі близькі до стереотипів масової свідомості, а окремі з них пов'язані з міфологічними шарами останньої. Між тим описаний підхід залишається фактором, покликаним забезпечити масовість та інтенсивність просування проекту під виглядом використання культурного набутку попередніх поколінь. Показові тому приклади демонструє утворення та діяльність сучасного українського козацтва.

Прикметно, що очільники козацтва, або, як вони неодноразово стверджували, «багатотисячних козацьких лав», зазвичай уникають говорити про виникнення/формування стосовно козацтва в Україні наприкінці ХХ ст. Натомість козацькі зверхники воліють послуговуватись терміном «відродження», який, на моє переконання, є лише модною формулою, невдало запозиченою з характеристик процесів у інших сферах. Стосовно козацтва він видається взагалі некоректним. Загальновідомо, що козацтво було зліквідоване ще в часи перебування України у складі Російської імперії. У радянській Україні козацтво, його культура та традиції жодним чином не належали до реально побутуючих («активних» за термінологією К. В. Чистова) явищ. Також лише з великою долею умовності можна говорити про «пасивне» – на рівні знань та уявлень – побутування цієї сфери етнокультурної спадщини у суспільній свідомості. Таким чином, наприкінці ХХ ст. стараннями певного кола осіб відбувалось повернення до життя (рекультурація) стереотипів поведінки, світоглядних, ментальних норм та деяких інших культурних явищ, виворонених поколіннями українців ХІV–ХVІ ст. «Відроджена» матеріальна і духовна культура має деякі спільні риси з автентичною, що, однак, не змінює її сутності – вона виникла і залишається «вторинною» формою останньої.

Некоректність терміна відродження не обмежується площиною теорії, але також має чіткі прояви на рівні практичної діяльності козацтва. Так, дослідникам, які відслідковують соціокультурні

Григорій ЩЕРБІЙ

СУЧАСНЕ КОЗАЦТВО: СУСПІЛЬНІ ОЧІКУВАННЯ ТА ІЛЮЗІЇ

Здобуття Україною незалежності збіглося в часі з інтенсифікацією глобалізаційних процесів. Відтак нове державне утворення у своєму розвитку наштовхнулось на нівелюючий прес світових стандартів, здатних суттєво впливати навіть на країну з усталеними традиціями державотворення та розвинутим громадянським суспільством. На ситуації в Україні помітно позначається також негативна спадщина соціальних та культурних експериментів радянського часу: спроби формування нової історичної спільноти, панування єдиної ідеології, спотворення суті та функцій народовладдя і т. ін. За таких обставин загалом чітка орієнтація українського суспіль-

процеси і навіть неупередженим спостерігачам дедалі важче розуміти, чому й нині зовнішній вигляд козацтва залишається близьким до опереткового. Адже з часу, коли політпрацівник високого рангу радянської армії одним із перших пхав саморобну булаву за офіцерський ремінь з п'ятикутною зіркою можливості козацтва у сфері самоідентифікації докорінно змінились. Однак складається враження, що сучасне «лицерство» передусім керівні структури та вищі «верстви» і не збираються відмовлятися від військових та міліцейських одностроїв, серед яких зразки радянського часу є швидше правилом, аніж винятком. Ситуація з використанням бутафорських булав, пірначів, муляжів холодної і вогнепальної зброї, як видається, взагалі набуває культових ознак. Застосування знаків розрізнення вкупі з правилами їх присвоєння остаточно створюють враження маскараду.

Козачий рух помітно вичерпав запас оптимістичних очікувань і дає чимало підстав для песимістичних оцінок і прогнозів. Про це переконливо свідчать вкрай низькі рейтинги козацьких організацій, зокрема, практично повна відсутність їх серед тих структур, яким довіряє хоча б скільки-небудь помітна частка населення. Побічним, однак вельми промовистим фактом можна вважати відсутність інтересу до козаків серед засобів масової інформації, якщо не брати до уваги дні перед Покровою. Власне це є чіткою відповіддю суспільства на відсутність реальної діяльності козацтва в інтересах усього суспільства. Чекаючи іншого в ситуації, коли весь потенціал козацтва спрямовується на здобуття і відстоювання власних преференцій так само марно як формувати громадську думку проведеними вряди-годи акціями культурно-мистецького спрямування.

Свого часу найбільше авансів було висловлено щодо державо- і націотворчого потенціалу козацтва. Суспільству вперто прищеплювалась думка про здатність козацтва якщо не самостійно забезпечити формування модерної української нації, то принаймні виступити рушійною силою досягнення цієї мети. Прикро, але неупереджений аналіз ситуації засвідчує практичну відсутність скільки-небудь помітних результатів реалізації державницьких гасел, регулярно виголошуваних козацькими гетьманами та отаманами. Ба, навіть більше: не можна відмовити в аргументації тим, хто стверджує, що нині козацтво значною мірою навіть втратило ті позиції, на яких воно перебувало ще 10–15 років тому.

Зазначена ситуація не склалась усупереч логіці подій або за збігом певних обставин поза козацьким середовищем. Серед сучасного козацтва дивним чином чи не найпершою «відродилась» традиційна ментальна норма, ставлення до якої висловлене доволі однозначно навіть у найбільш нейтральних фольклорних формулах на кшталт

«Що село, то й сотник». Відтак реальна ситуація за короткий відрізок часу залишила позаду стадію організаційного розпорошення. Тепер понад два десятки тільки всеукраїнських і міжнародних структур та нікому невідома кількість місцевих та регіональних осередків не становлять навіть аморфного утворення на зразок конфедерації.

Поштовхом для цього «броунівського руху» був поділ «Українського козацтва» Муляви-Черновола; справжнє клонування викликав Указ Президента України Л. Кучми «Про відродження історико-культурних і господарських традицій українського козацтва» від 4 січня 1995 року. Після цього козацькі структури стають цікавити не лише націонал-демократичних політиків, патріотично налаштованих військовиків, науковців-романтиків, але й прагматиків від політики і бізнесу. Чи любіювали їх представники цей указ, судити важко, але, поза сумнівом, чимало з них сповна скористались наданими козацтву серйозними преференціями. Адже згаданим документом, окрім права на носіння форменного одягу військового зразка, присвоєння козацьких звань і т. ін. надавав бажаним можливість отримувати й реальні економічні дивіденди, насамперед земельні ресурси через створення козацьких селянських (фермерських) господарств і колективних сільськогосподарських підприємств, садівницьких товариств, традиційних промислів. І це лише на підставі членства у громадській організації, поза державним втручанням у встановлення критеріїв та вимог стосовно статусу її членів та фактичного контролю за діяльністю первинних осередків.

З часом виявилось, що навіть ті очільники козацтва, які сповна використали економічні норми згаданого указу, не думали «опускатись» безпосередньо до праці на землі. Передусім їх приваблювала можливість цілком легально діяти на засадах «козацької вольниці» та звичаєвої культури практично у всіх сферах життя козацьких організацій, включаючи внутрішнє самоврядування, і навіть переносити їх на взаємодію з державними структурами. Усвідомлюючи це, до козацтва потяглись політико-бізнесові кола. Характерно, що для частини з них інтерес до козацтва також лежав не стільки в економічній сфері, скільки у бажанні таким чином маніфестувати свою причетність до новостворюваної суспільної еліти. Відтак зростання чисельності козацтва певним чином має завдячувати, окрім інших, фактору престижності. Отож, «козакування» вельми часто є елементом модної поведінки.

«Комерціалізація» козацтва та своєрідне розуміння його престижності означали, що у масовому русі, народженому на хвилі національно-демократичних перетворень, з'явилися тенденції до дрейфу в сторону елітарних клубів. Розвиток таких тенденцій спонукав подальше дроблення

козацьких організацій, що не лише неприродно ускладнювало структуру козацтва, але й помітно утруднювало співпрацю між окремими його складовими. Підтвердженнь цьому аж надто багато.

«Козацьке військо запорізьке України» (з 20-03 року – «Козацтво Запорозьке») отамана Дмитра Сагайдака за кількістю членів і реально існуючих місцевих осередків змогло швидко обійти всі інші козацькі організації. Але, головне, що завдяки відпрацьованій тактиці залучення «потрібних» людей «Козацтво Запорозьке» переважає їх за мірою впливу. Сагайдак проголосив себе маршалом козацтва, а погони генералів і полковників припасували собі чимало відомих фінансистів, політичних діячів тощо. Утворено лобістське об'єднання козаків-депутатів, яким командує экс-кандидат у президенти України Володимир Нечипорук. Останній не зупинився на «відродженні» козацтва, а заодно «впроваджує» і князівські титули. Себе він скромно іменує «Великим князем Київським і Всея Русі-України»...

Державницькі потуги отамана Сагайдака, вірогідно, мають підтримати «покозачені» іноземці, серед яких, зокрема, колишній віце-прем'єр Словаччини Любомир Дюрчо, керівник італійсько-російського бізнес-центру Федеріко д'Еріко. Особливого колориту «Козацтву Запорозькому» додає присутність у його рядах посла РФ в Україні Віктора Черномірдіна.

За подібною схемою відбувається розвиток «Українського реєстрового козацтва» під гетьманською булавою Анатолія Шевченка, «Війська Запорозького низового», де отаманом Олександр Панченко. Розуміючи, що рівень привілеїв і пільг прямо пропорційний близькості до влади та її структур, вони запопадливо виконували будь-які розпорядження не лише начальників «з Києва», але і місцевих. При цьому Панченко не гребував навіть зв'язками з лідерами кримінальних структур. «Реєстровик» Шевченко поставив на кращу карту: його зв'язки з Віктором Януковичем ще під час першої прем'єрської каденції давали підстави сподіватись не лише на моральну підтримку Кабміну. Відтак «Українське реєстрове козацтво» змогло вибудувати найкращу організаційну структуру і має підстави вважати себе частиною держави. Принаймні сам гетьман залишається старшим офіцером діючого резерву Служби безпеки України. Гетьман реєстровиків дозволяє собі вчинки, які навіть у порівнянні з діями соратників (чи, мабуть, вірніше – суперників) можна вважати епатажними. Таким, наприклад, є зарахування почесним козаком Папи Римського Івана Павла II.

Серед «вільних» козаків найбільш відомими є дві структури: «Козацтво України» і «Об'єднане козацтво України». У обох, як не дивно, гетьманує одна особа – Анатолій Попович. Не обійшлося, зазвичай, і без власної політичної сили, Ко-

зацької партії, покликаної забезпечувати співпрацю з іншими політичними структурами. Однак, незважаючи на все це, у реєстрі «Об'єданого козацтва України» повну перевагу мають члени Федерації бойових мистецтв України, очільником якої, мабуть за збігом обставин є той же Анатолій Попович. Отож, і запам'яталось це козацьке об'єднання шароварами як спортивною формою бійців-каратистів.

Нейтральним терміном «Звичаєве козацтво» прикриваються усілякі «характерники» та прихильники язичництва. Серед них часом нагадує про себе і колишній головний отаман «Українського козацтва» Євген Петренко. Загалом «Звичаєва громада українського козацтва», «Характерне козацтво» перебуває на маргінальних позиціях не лише в суспільно-політичному русі, але навіть серед козацьких осередків. Кількісно практично непомітні, вони мають свої «заслуги» у дискредитації і так не вельми високого статусу сучасного козацтва в контексті творення єдиної української політичної нації. В цьому вони поступаються лише «Азово-Чорноморському козацтву», яке, незважаючи на таку свою назву діє на території Донбасу. Власне досі активні «дії» ця організація здійснювала лише у минулій президентській кампанії, коли її представники масово виступали як «незалежні захисники» виборчих дільниць.

Роздрібненість козацтва моделює вкрай негативний розвиток подій на місцевому рівні. У низових козацьких організаціях не поодинокими є ситуації, близькі до гумористичних. Приміром, у селищі Велика Багачка (Полтавщина), де мешкає кілька тисяч осіб, місцеве козацтво мало не з часу свого утворення розділилось на два гурти. Кожен із них, дарма що нараховує у своїх лавах заледве кілька десятків «шабель» у руках здебільшого літніх чоловіків, гордо поіменував себе «сотнею». Однак місцевим отаманам цього видалось замало, і вони не лише «вписались» до різних полків, але й обрали полки, які перебувають у різних козацьких об'єднаннях. Проте стверджувати, що структура великобагачанського козацтва є саме така, вкрай ризиковано, оскільки реєстрація як власне сотень, так і фактів їх входження до вищих за ієрархією структур однозначно не підтверджується. Як наслідок, існує неоголошений, але чітко визначений стан «холодної війни масштабу районного центру». Єдине, що об'єднує обидві сотні – визнання протилежної сторони самозванцями. Відтак примирення виглядає малоімовірним; що ж до перспектив об'єднання козаків Великої Багачки в одну сотню (як, між іншим було в давнину), то вони взагалі примарні. Характерно й інше: розкол поглиблюється на глі дискусій про недоцільність такої ситуації, інколи навіть усвідомлення її абсурдності. Набув розголосу приїзд кореспондента обласного радіо, який

на зустрічі з козаками свята Покрови не скупився на високі оцінки присутньої при цьому сотні. Чи були вони об'єктивними не так уже й важливо, оскільки у радіопрограмі, що прозвучала через кілька днів висловлені прилюдно судження були повністю перенесені... на козаків іншої сотні.

Тенденція до звуження патріотично-державотворчого компонента в козацькому русі відбувається на тлі поглиблення суперечностей у трикутнику «держава – козацтво – суспільство». Під час президентської кампанії 2004 року козаки практично цілковито підтримували провладного кандидата. Трагікомічним моментом цієї підтримки було виключення Віктора Ющенка з рядів козацтва з мотивуванням, цілковито – за змістом і суттю – запозиченим із статутів садово-дачних кооперативів чи товариства рибалок-любителів радянської доби – «за несплату членських внесків».

Своє цілковите вірнопідданство діючій владі козацьке лицарство за гетьманування Івана Біласа демонструвало відверто й послідовно. В тому, що це не була політична позиція, суспільство переконалось досить швидко. Надто промовистим було запровадження звання Гетьмана козаків України та присвоєння його Віктору Ющенку ще до офіційного вступу того на посаду Президента України, але вже після оголошення результатів виборів. Поспішність цих дій за своєю неординарністю може зрівнятись лише з ритуалом на Софійській площі, під час якого новому гетьману запопадливо присягали ті, хто за день до повторних виборів робив усе можливе для перемоги його конкурента. Навряд чи хто-небудь із присутніх (до честі абсолютної більшості «помаранчевої» команди слід зарахувати ігнорування цього «державницького акту») переймався тим, чи була вручена Віктору Ющенку булава тією самою, що її ще кілька днів до того піднімав Іван Білас, і вже певно ніяких асоціацій з Мулявою, Черноволом вона не викликала. Адже про урочисте обрання гетьманів у сучасній Україні громадськість здебільшого інформують, чого не можна сказати про позбавлення булави. Отож, вірогідно і вручати новому гетьманові доводиться щораз нову булаву.

Ті гетьмани та отамани, які не встигли на терміново зібрані київські урочистості з нагоди проголошення нового Гетьмана України, ініціювали козацьку раду на Хортиці. Часу виявилось достатньо для того, щоб обидві сторони належним чином підготувались. Відтак кожен задарював президента-гетьмана як умів: конем, булавою, універсалом. Відповіддю був Указ про створення Ради Українського Козацтва за участю керівників усіх міжнародних і всеукраїнських організацій та особистим керівництвом Президента України.

Незважаючи на формально високий статус Ради, чого-небудь принципово нового у діяльність козацтва на рівні держави вона не винесла. Проте у місцевих та регіональних отаманів відкрились додаткові можливості вирішувати свої, «отаманські» проблеми.

Соціальна аморфність козацьких мас, помножена на виняткове «прагнення до булави» їх очільників стають на заваді реальної участі цієї потенційно вагової сили у відстоюванні загальнонаціональних інтересів. Ця негативна тенденція здебільшого присутня у ситуаціях кризового характеру. Проте особливо наглядно проявлялась вона тоді, коли суспільні виклики переміщувались у сферу міждержавних взаємин. Українське козацтво у таких ситуаціях зазвичай не демонструвало чіткого ставлення до тих чи інших подій, очікувало, і далеко не вряди-годи займало позицію, близьку до капітулянтської щодо сторони, з вини якої розпочинався конфлікт чи недружня акція.

Принципово інакшу точку зору сповідує принаймні російське козацтво. Козацький рух у Росії також вельми строкатий; отаманів там не менше, якщо не більше, ніж в Україні. Однак у відстоюванні російських інтересів спостерігається гідна наслідування єдність, навіть у тих випадках, коли ці інтереси були дуже далекі від поняття про козацьку честь. Згадаю лише події довкола острова Тузли, хоча подібних прикладів можна назвати значно більше.

Можливо, віддаленість від місць, де здебільшого проводять свої маневри та підвищують вишкіл українські козацькі полки і сотні, можливо, завершувався період масових відпусток, можливо, були невідомі громадськості інші вагомні причини відсутності реакції численних отаманів і гетьманів на «меліоративні роботи» стратегічного партнера Української держави, що здійснювались – хочу на цьому наголосити – при найактивнішій участі козацтва Краснодарського краю. Завдячуючи йому, ТБ Росії демонструвало всьому світові (насамперед, найскоріше власній країні) всенародну підтримку ганебної «політики бульдозерів». Жодна структура українського козацтва подібної спроби втрутитись у ситуацію не здійснила, а тому вітчизняним телевізійникам доводилось обмежуватись показом карт з нанесеними кордонами, у кращому випадку «ганяти» кадри військових навчань спецназу на піщаних берегах острова Тузли. Відтак Росія, поза сумнівом, виграла «інформаційну війну»...

Жодним чином не закликаю наше козацтво до силової протидії подібним недружнім акціям – врешті-решт ситуацію мають розв'язувати ті, хто має це робити, зокрема, охоронці кордону. Проте чомусь не було запропоновано жодної ініціативи хоча б по лінії популярної нині «народної дипломатії» тією силою, яка не раз проголошувала од-

ним із найважливіших пріоритетів своєї діяльності захист незалежності України. Знаючи, що в Росії козацтво декларує відданість традиційним ідеалам товариства, варто було закликати їх до перемовин, відкласти не лише шаблі, але й нагайки, навіть за звичаєм випити по чарці-другій задля пошуку шляхів впливу на владні структури, якщо ті не чули або не хотіли слухати одну. У випадку з Тузлою такі перспективи були, як ніколи, вельми реальними. Адже історія заселення Краснодарського краю, його сучасний національний склад дають підстави вважати, що серед тих, хто тирлувався на дамбі з російської сторони були не лише земляки, а, вірогідно, й родичі українських козаків. Веду про це мову не для того, щоб помахати кулаками після бійки, а маючи підстави вважати, що подібні до тузлинської ситуації можливі у майбутньому.

2006 року козацтво черговий раз «засвітилось» у діях, далеких від захисту державних інтересів чи прав і свобод громадян. Під час репортажів з Феодосії, де під прапорами та за участі політичних діячів сусідньої держави відбувалась галаслива акція проти військових навчань збройних сил України та країн НАТО телекамери вихоплювали постаті чоловіків міцної статури у одностроях. Здебільшого вони уникали потрапляти на передній план і явно вважали за краще перебувати за спинами людей літнього віку. А ще ці ж хвацькі «вояки» «тягли лямку» в охороні табору протестувальників, хоча яких-небудь загроз для нього в камеру назвати не могли. Натомість доречно чи ні, але розмова зводилась до своєрідно трактованої теми слов'янської єдності.

Водночас через декілька днів після початку феодосійської акції козацтво стало відверто виявляти прагнення радикалізувати ситуацію, спровокувати силове протистояння. Самопроголошені «рятівники Росії» дозволяли собі вимахувати нагайками перед обличчям українських військовослужбовців, єдиним завданням яких було недопущення переростання протестних акцій у протиправні дії з непрогнозованими наслідками.

Цинізм ситуації полягає в тому, що ці події відбувались під стінами стародавньої Кафи. Красномовнішого способу паплюження імен Голова того, Дорошенка, Сірка тими, хто зараховує себе до їх послідовників годі й шукати.

Іншою сферою ймовірного практичного застосування ментальності та традицій козацтва вважається освітньо-виховна. Незважаючи на триваюче досі певне захоплення, слід визнати, що на практиці лицарське виховання лише небагато в чому відрізняється від тієї бутфорії, яка панує у «дорослому» козацтві.

Аналізуючи реальну ситуацію у згаданій царині, мало вести мову лише про Донецький державний інститут проблем штучного інтелекту та

його ректора Анатолія Шевченка, вже згаданого як гетьмана «Українського реєстрового козацтва». Проблема вийшла за рамки «показання» окремого навчального закладу, оскільки не байдужими до ігор «у козаки» виявились також інші вузи. Так, Міжрегіональна академія управління персоналом активно просуває нещодавно утворений у її структурі військово-козацький інститут. При цьому ті, хто можливо бажав вивчати у цьому закладі історію козацького війська, його стратегію і тактику та ін. подібну проблематику мають бути вельми розчаровані. Керівництво Академії добре прорахувало ситуацію, отож згідно з віяннями часу тут будуть навчати менеджменту, банківській справі – до того ж переважно за позабюджетні кошти. Говорити про те, що подібні заняття серед козаків були, м'яко кажучи, непрестижними, ніби й незручно, а тих, хто спробує, завжди можна припечатати відсутністю патріотизму.

Розпочинали справу здебільшого ентузіасти, якими без огляду на наукову аргументацію були винайдені вельми розмиті терміни «козацька педагогіка», «лицарське виховання». Задля більшої переконливості і так туманні витoki цих явищ відсувались у глибину століть, а в якості джерельної бази беззастережно залучалась зокрема і «Велесова книга». Потім ці уявні конструкти так само безапеляційно були визнані за основи української етнопедогогіки, національної ментальності, спроможні – як вважають їх апологети – здійснити переворот у системі національної освіти. Відсутність, а вірніше недопущення до цієї справи професійних етнологів та істориків спричиняє появу посібників та методичних видань, які трактують козацтво «феноменом», «дивовижним явищем» винятково української культури. Як наслідок, козацтво та всі його цінності опиняються поза конкретним часом і простором, історичними чинниками, що їх породили. Врешті впровадження у освітню практику суб'єктивних оцінок козацької спадщини ентузіастами за результатами принципово не відрізняється від дій відвертих прагматиків: і ті, й інші лише спекулюють нею.

Тривалий час за приклад ставилась одна із київських шкіл, власне утворений у ній козацький шкільний курінь. Однак нове утворення в основних своїх проявах – окрім назви – повторювало добре знайомі принципи піонерських організацій радянських часів. По-перше, надто громіздкою, як для дитячої організації, структурою: наказний отаман, бунчужний, хорунжий, скарбник, писар. По-друге, керівництво здійснювали все-таки дорослі: головним отаманом призначали вчителя. По-третє, первинні осередки, гурти, як і піонерські загони об'єднували лише учнів одного класу. Нарешті, навіть гурт третьокласників обирав отамана, хорунжого, писаря та...

скарбника. Відтак за рівнем дитячого самоуправління і можливостями самореалізації шкільний курінь помітно поступається об'єднанням скаутів чи пластунів.

Декларуючи головними завданнями лицарське виховання керівництво куреня (реально – вчителі та дирекція школи) на перше місце поставили рівень успішності, тим самим обмежуючи коло «козачат» лише кращими учнями, залишаючи інших традиційно «вулиці» та її уявленням про честь, справедливість і т. ін.

Недалеко відійшли від статутів радянської школи автори правил козацького побратимства і лицарської честі – «Козак-лицар – мужній і умілий воїн, справжній господар, мудрий державний діяч», «Козак-лицар – миротворець, естетично і етично вихована людина», «Козак усім народам друг, бо лицарський у нього дух». Інколи у ці стовідсотково правильні норми вносили щось нове, невідоме радянській педагогіці, а формулювали його так: «Козак – це той, хто за освіту, хто прагне волі і блакиту». За задумом організаторів, завершувати формування лицарських чес-

нот мають «гопак» і «спас», безапеляційно зараховані до козацьких єдиноборств та, зважаючи на сучасне життя, слідування принципам валеології та екології.

Змальована картина, окрім того, що не є вичерпною, комусь видається надто песимістичною. Останнім запропоную познайомитись хоча б з діяльністю «Міжнародного союзу козацтва» Хорофейка або «Козацької територіальної самооборони» Седих. Однак і без урахування дій цих маргінальних утворень виголошені козацькими гетьманами і отаманами гучні заяви про «відродження національного лицарства» досі справи далі створення не пов'язаних між собою організаційно та ідейно етнографічно-культурологічних клубів не пішли. Від Покрови до Покрови козацтво живе у вибудованому ним паралельному світі. Відтак українською громадою чимдалі важче сприймається ідея становлення духовно-лицарського ордену чи формування особливо-го військово-соціального стану у центрі постіндустріальної Європи. То, можливо, не варто й запрягати..?